

ΙΕΡΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΚΕΛΕΥΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Η θέση της μουσικής στη λατρεία της εκκλησίας απασχόλησε από νωρίς όσους είχαν την ποιμαντική ευθύνη των χριστιανών. Η ανάπτυξη της τέχνης αυτής σε συνδυασμό με την υμνογραφία είχε ως φυσικό αποτέλεσμα τον σχηματισμό ιδιαίτερων ομάδων χριστιανών οι οποίοι είχαν ως διακόνημα την ψαλμωδία. Η διεύρυνση του εκκλησιαστικού σώματος και οι ποικίλες παραδόσεις των περιοχών και των λαών από τις οποίες προέρχονταν οι χριστιανοί δημιούργησαν και μια διαφοροποίηση στην λατρεία, βασικό στοιχείο της οποίας ήταν και η ψαλμωδία.

Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την εκκοσμίκευση που σε όλες τις εποχές ελλοχεύει ως κίνδυνος λανθασμένης πορείας της εκκλησίας, ανάγκασε πολλές Οικουμενικές Συνόδους αλλά και άλλες εκκλησιαστικές αρχές να ασχοληθούν και με το θέμα της ψαλμωδίας, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τα πλαίσια και τους όρους μέσα στα οποία πρέπει να χρησιμοποιείται η μουσική στην λατρεία, τις προϋποθέσεις των διακόνων της, καθώς και τα ανοίγματα στοιχεία που θα πρέπει να θεωρούνται εξ αρχής εξοβελιστέα. Είναι φυσικά αυτονόητο το γεγονός ότι οι βασικές αυτές αρχές έχουν διαχρονική ισχύ. Οι σπουδαιότερες τέτοιες αναφορές, που αποτελούν απλανή οδηγό για τα μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας, αναφέρονται στις επόμενες παραγράφους.

Ο ΙΕ΄ κανόνας της Συνόδου της Λαοδικείας ορίζει ξεκάθαρα τους δυναμένους να διακονούν τα εκκλησιαστικά αναλόγια («Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρουσ τινὰς ψάλλειν ἐν Ἐκκλησίᾳ»), τονίζοντας μάλιστα ότι και οι «κανονικοί» ψάλτες πρέπει να ψάλλουν «ἀπὸ διφθέ-

ρας» και όχι από στήθους, ώστε να αποκλείονται προσωπικές και υποκειμενικές εκφράσεις. Σ' αυτό το πνεύμα κινούμενος ο ΝΘ' κανόνας της ίδιας Συνόδου απαγορεύει «ιδιωτικούς ψαλμούς λέγεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία ἀλλὰ μόνον τὰ κανονικὰ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης». Οι «κανονικοί» ψάλτες δεν είναι άλλοι από αυτούς που ορίζει ο προεστὴς της εκκλησίας ως κατάλληλους λόγω των ιδιαίτερων προσόντων τους για το ἔργο αυτό. Ο Ι' κανόνας της Συνόδου της Αντιοχείας είναι ξεκάθαρος στο σημείο αυτό, καθώς ρητὰ ορίζει ότι υπεύθυνος για τον διορισμό αναγνώστων είναι ο χωρεπίσκοπος, κατά την εξουσία που του δόθηκε από τον ανώτερό του επίσκοπο.

Το θέμα βέβαια της τέλεσης της λατρείας είναι συνολικότερο και δεν αφορά μόνο στους ψάλτες, αφού ο ΛΓ' κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου είναι σαφής: «ἀλλὰ μηδὲ τινα τῶν ἀπάντων συγχωρεῖν ἀπ' ἄμβωνος, κατὰ τὴν τῶν ἐν κλήρῳ καταλεγόμενων τάξιν, τοὺς θεῖους τῷ λαῷ λόγους ἀποφωνεῖν, εἰ μὴ τι ἂν ἱερατικῇ κουρᾷ χρήσεται ὁ τοιοῦτος καὶ τὴν εὐλογίαν ὑπὸ τοῦ οἰκείου ποιμένου κανονικῶς ὑποδέξεται. Εἰ δέ τις φωραθεῖ παρὰ τὰ προγραμμαμένα ποιῶν, ἀφοριζέσθω».

Για τον λόγο αυτό όχι μόνο οι ψάλτες, αλλά πολύ περισσότερο και οι ανώτεροι κληρικοί ἔπρεπε να ἔχουν τα κατάλληλα εφόδια για την διδασκαλία του λαοῦ αλλά και των ποιμένων του σύμφωνα με τον Β' κανόνα της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου: «Ἐπειδὴ περ ψάλλοντες συντασσόμεθα τῷ Θεῷ· Ἐν τοῖς δικαιομασί σου μελετήσω, οὐκ ἐπιλήσομαι τῶν λόγων σου... ὅθεν ὀρίζομεν πάντα τὸν προάγεσθαι μέλλοντα εἰς τὸν τῆς ἐπισκοπῆς βαθμὸν πάντως τὸν Ψαλτῆρα γινώσκειν, ἵνα... καὶ πάντα τὸν κατ' αὐτὸν κλῆρον οὕτω νοουθετῆ μωεῖσθαι».

Ἡ εκκλησιαστικὴ κοινότητα στο σύνολό της είναι μία λατρευτικὴ κοινότητα. Με βάση την ἀλήθεια αὐτή είναι δεδομένη ἡ πραγματοποίησις του Παύλειου κελεύσματος για την χρήση ψαλμῶν καὶ ὕμνων καὶ πνευματικῶν ᾠδῶν, κάτι που επαναβεβαιώνει αὐτολεξεί ο ΞΣΤ' κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου: «Ἀπὸ τῆς ἁγίας Ἀναστασίμου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας μέχρι τῆς Καινῆς Κυριακῆς, τὴν ὅλην ἐβδομάδα ἐν ταῖς ἁγίαις Ἐκκλησίαις σχολάζειν δεῖ ἀπαραλείπτως τοὺς πιστοὺς ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, εὐφραينوμένους ἐν Χριστῷ καὶ ἑορτάζοντας, καὶ τῇ τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσει προσέχοντας καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων κατατροφῶντας. Ἐσόμεθα γὰρ οὕτω Χριστῷ συνανιστάμενοί τε καὶ συναυψούμενοι. Μηδαμῶς οὖν ἐν ταῖς προκειμέναις ἡμέραις ἵπποδρόμια ἢ ἑτέρα δημῳδῆς θεᾶ ἐπιτελείσθω».

Η τελευταία απαγόρευση με τις πολλές μορφές που μπορεί να πάρει το πρόβλημα στο οποίο αναφέρεται ισχύει ειδικότερα για τους διακόνους του αναλογίου, αφού κατά τους κανόνες ΜΒ΄ και ΜΓ΄ των Αγίων Αποστόλων «ψάλτης... κύβοις σχολάζων καὶ μέθαις... ἢ παυσάσθω ἢ ἀφοριζέσθω», ενώ κατά τον ΚΔ΄ της εν Λαοδικεία «οὐ δεῖ ἱερατικούς ἀπὸ πρεσβυτέρων ἕως... ψαλτῶν εἰς καπηλεῖον εἰσιέναι». Και όχι μόνο αυτό, αλλά η συνεπής χριστιανική ζωή είναι απαραίτητη για τον χριστιανό που «δανείζει» το στόμα τους αναπέμποντας τους θείους ὕμνους ἐξ ονόματος του λαοῦ: «Εἴ τις... ψάλτης τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν τοῦ Πάσχα οὐ νηστεύει, ἢ Τετράδα, ἢ Παρασκευὴν, καθαιρείσθω. Ἐκτὸς εἰ μὴ δι' ἀσθένειαν σωματικὴν ἐμποδίζοιτο» (ΞΘ΄ κανόνας των Αγίων Αποστόλων).

Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, το θέμα της διακονίας του ιεροῦ αναλογίου ἔχει τις διαχρονικές του σταθερές, εἴτε αυτές σχετίζονται με τις θετικές πλευρές αυτής της διακονίας, εἴτε –λόγω της ἀνθρώπινης ἀδυναμίας– με τις λίγες ἀρνητικές, που ἀντιμετωπίστηκαν ὅμως ἐξ ἀρχῆς με σαφείς οριοθετήσεις. Ο ΟΕ΄ κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικῆς Συνόδου ορίζει: «Τοὺς ἐπὶ τὸ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μῆτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρηῆσθαι, καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μῆτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ ἐκκλησία ἀρμοδίων τε καὶ οἰκείων. Ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως τὰς τοιαύτας ψαλμωδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ. Εὐλαβεῖς γὰρ ἔσεσθαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ τὸ ἱερὸν ἐδίδαξεν λόγιον». Ἀκόμη και στις μέρες μας μπορεί ο κάθε καλόπιστος χριστιανός να διαπιστώσει το πόσο διαχρονικά είναι αυτά τα λόγια.

Η μέριμνα της διοίκησης της ἐκκλησίας για την εὐτακτὴ και κατανυκτικὴ τέλεση των ακολουθιών και ἀπὸ την πλευρὰ της ψαλμωδίας οδήγησε στην ἐπίσημη –μέσω της τότε αυτοκρατορικής ἐξουσίας– θέσπιση του ἀριθμοῦ των διακόνων του αναλογίου σε συνδυασμό και με ἐκείνους του ἀνώτερου κλήρου. Ἐτσι η Γ΄ Νεαρά του Ἰουστινιανού ἀναφέρει: «Περὶ τοῦ ὠρισμένου εἶναι τὸν ἀριθμὸν τῶν κληρικῶν τῆς ἁγιωτάτης Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῶν λοιπῶν ἁγιωτάτων Ἐκκλησιῶν τῆς πανευδαίμονος...» και συνεχίζει: «ἐπειδὴ γὰρ οὐδὲν τῇ ἀμετρίᾳ καλόν... ὀρίζομεν ἀναγνώστας ἑκατὸν δέκα καὶ ψάλτας εἰκοσιπέντε» (για να διακονοῦν στην Ἁγία Σοφία της Κωνσταντινουπόλεως).

Η ἐκκλησιαστικὴ ζωή ὅμως δεν εἶναι στατική. Η διαρκὴς ἐξέλιξη των συνθηκῶν μέσα στις οποίες ζει το σῶμα των πιστῶν, ἀλλὰ και η ἀνάπτυξη των λατρευτικῶν τεχνῶν και η φανέρωσή τους με νέες μορφές στις

ακολουθίες της εκκλησίας, πάντοτε βέβαια στην ίδια παραδοσιακή βάση, απαίτησε την επαναδιατύπωση των ορίων της διακονίας των ανθρώπων του εκκλησιαστικού περιβάλλοντος, με γλώσσα προσαρμοσμένη στις ιδιαιτερότητες της κάθε εποχής. Σ' αυτήν την βάση μπορούμε να τοποθετήσουμε διάφορα κείμενα που κατά καιρούς συνέγραψαν οι υπεύθυνοι εκκλησιαστικοί άνδρες του Οικουμενικού Πατριαρχείου με αφορμή επιστολιμαίες απαντήσεις ή προσπάθειες δήλωσης των χαρακτηριστικών της ορθόδοξης ζωής σε ανθρώπους άλλων ομολογιών.

Μία χαρακτηριστική τέτοια αναφορά στην σκοπιμότητα και τη θεολογική βάση της χρήσης των λειτουργικών βιβλίων γίνεται στις Έρωταποκρίσεις προς τους έν Βρετανία Προτεστάντες (Πατριαρχική Σύνοδος, Σεπτέμβριος 1723, επί Πατριάρχου Ιερεμίου Γ'): «Ὅθεν καὶ ἡμεῖς Παρακλητικὴν, Τριῶδιον καὶ Μηναιὸν φάλλοντες μηδὲν ἀπαῖδον Χριστιανοῖς ἔργον πληροῦμεν· πᾶσαι γὰρ αἱ τοιαῦται βίβλοι περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας διαλέγονται καὶ ὕμνοις τῇ μὲν συνηγμένοις ἐκ τῆς Θεῖας Γραφῆς, τῇ δὲ κατὰ τὴν χορηγίαν τοῦ πνεύματος, ἴν' ὧσιν τοῖς μέλεσιν αἱ λέξεις κατάλληλοι, δι' ἐτέρων λέξεων τὰ τῆς Γραφῆς ἄδομεν. Ἐπειτα ἴν' ὄλως ἢ κατάδηλον, ὅτι τὰ τῆς Γραφῆς αἰεὶ ψάλλομεν, ἐν ἐκάστῳ τῶν ὕμνων λεγομένῳ τροπαρίῳ στίχον τῆς Γραφῆς ἐπιλέγομεν».

Αλλά και αργότερα, κατά τον ΙΘ' αιώνα στον οποίο έλαβε χώρα η μεγαλύτερη μεταρρύθμιση στη λειτουργία της σημειογραφίας με την απλοποίησή της, αναγκάζεται η διοικούσα εκκλησία να επανέλθει στις νουθεσίες και να επανακαθορίσει την λυσιτελή χρήση της ψαλτικής στην λατρευτική ζωή. Επί πατριάρχου Ιωακείμ του Γ', τον Ιανουάριο του 1880, αποστέλλεται εγκύκλιος από την Πρωτοσυγκελλία του Πατριαρχείου προς τους ιεροφάστες της Κωνσταντινούπολης με πολύ σημαντικό περιεχόμενο, το οποίο ανακεφαλαιώνει τις βασικότερες επιταγές των ιερών κανόνων: «Τὰς ἀτάκτους βοὰς καὶ τὰς ἐκβεβιασμένας κραυγὰς, τὰς ἀναρμόστους στροφὰς καὶ τοὺς ἐκλελυμένους σχηματισμοὺς τῆς φωνῆς ἔκπαλαι ἢ ἐκκλησία κατέκρινε καὶ ἀπηγόρευσε κατηγορηματικῶς, ὡς ὄλως ἀηδῆ καὶ ἀνάρμοστα εἰς ναὸν τοῦ Θεοῦ, προείλετο δὲ καὶ ἐμόρφωσεν μουσικὴν ἐπιτηδεῖαν πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἐκκλησιαζομένων, ὅς ἐστι ἡ ἀνύψωσις τῆς διανοίας ἐκ τῶν γηίνων πρὸς τὰ οὐράνια καὶ ἡ προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰ θεῖα αὐτῆς ἄσματα, ἔχουσιν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ ἀπλότητι, τὸ τερπνὸν ἐν τῇ εὐρυθμίᾳ καὶ τὸ σεμνὸν ἐν τῇ μετὰ ταπεινότητος, ἡρεμίας καὶ κατανύξεως καθαρᾷ, εὐκρινεῖ, ἀπερίττω καὶ ἐμμελεῖ ψαλμωδία. Ταῦτα καὶ εἰ τι ἄλλο καλόν...

ἕκαστος ὑμῶν ὡς γνώμονα ἑαυτῷ προστησάμενος καὶ τῆς τροχιᾶς ταύτης οὐδόλως παρεκκλίνων, ἐν νῶ ἔχων τὴν ἀποστολικὴν παραγγελίαν, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ πρέπον γίνεσθαι εὐσχημόνως καὶ ἐν τάξει, ἔστω βέβαιος ὅτι κατὰ πολὺ βελτιωθήσεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ καὶ αἱ κατ' αὐτῆς μέμψεις βαθμηδὸν ἐκλείψουσιν».

Το κείμενο αὐτὸ προέρχεται βέβαια ἀπὸ μιὰ περίοδο ιδιαίτερης φροντίδας γιὰ τὶς λατρευτικὲς τέχνες καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ψαλτικὴν, ἀπὸ ἓνα πατριαρχικὸ περιβάλλον με συστηματικὴ ἐνασχόληση με τὰ θέματα αὐτά, με ἐπιτροπὲς ἐιδικῶν καὶ αὐστηρὰ κριτήρια ἐπιλογῆς ἱεροψαλτῶν, ἐκδόσεων, ἀπόψεων καὶ θεωριῶν. Αὐτὸ φαίνεται ἀκόμη καθαρότερα καὶ σε ἓνα ἄλλο κείμενο τῆς ἴδιας περιόδου στο ὁποῖο κανονίζονται ἀκόμη καὶ λεπτομέρειες τῆς πρακτικῆς τῆς ψαλμωδίας σύμφωνα με τὴν παραδεδομένη ἀπὸ τοὺς ἱερούς κανόνες ἐπιταγή: «Πάντων τῶν τοῦ ὄλου ἐνι-αυτοῦ δοξαστικῶν, στιχηρῶν, προσομοίων, καθισμάτων, ἀπολυτικίων, εἰρμῶν, κανόνων, καταβασιῶν ἀργῶν τε καὶ συντόμων, τῶν ἐμπεριλαμβανομένων ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τῆς Παρακλητικῆς, τοῦ Τριωδίου, τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ τοῖς δώδεκα Μηναίοις, οἱ χοροστατοῦντες πρέπει νὰ ἐκστηθίζωσι τὰ μέλη καὶ ψάλλωσιν αὐτὰ κατὰ γράμμα, ὡς εὑρηγνται τονισμένα ἐν ταῖς μουσικαῖς βίβλοις, εἰ δυνατὸν δὲ, νὰ ἐκστηθίζωσι καὶ τὰ κείμενα τῶν Δεσποτικῶν καὶ μεγάλων ἑορτῶν, ἵνα μὴ ἀναγκάζονται κύπτειν ἀτόπως καὶ φυλλομετρεῖν τὰς βίβλους καὶ αἰτιᾶσθαι τοὺς κανονάρχας διὰ τὰς ἐξ ἀμελείας αὐτῶν προκυπτούσας χασμωδίας, τοῖς δὲ πρωτοπέροις ψάλταις παραγγέλομεν ἐντόνως, ἵνα οὐδέποτε ψάλλωσι τι ἄνευ μουσικοῦ βιβλίου, ἕως οὔ ἢ πολυχρόνιος ἄσκησις καὶ πείρα καταστήσει αὐτοὺς τοιοῦτους, ὥστε νὰ ψάλλωσι ἀπταιστως καὶ μετὰ θάρρους».

Ἡ αποφασιστικὴ σημασία αὐτῆς στάσης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ ἔπειτα δὲν συνεχίστηκε δυστυχῶς. Τὰ ποικίλα προβλήματα τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ οἱ παράλληλες ἱστορικὲς δοκιμασίαι τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν μεταλαμπάδευση τοῦ ζήλου με τὴν ἴδια ζέση καὶ συστηματικότητα, παρόλη τὴν κατὰ ἐποχὲς παρουσία σοβαρῶν καὶ συνετῶν ἀνθρώπων στο χωρο. Εὐτυχῶς, τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπάρχουν σημάδια μιᾶς ἀργῆς ἀλλὰ σταθερῆς ἐπιστροφῆς τῶν διακόνων τοῦ ἀναλογίου σε μιὰ σοβαρότερη στάση ἀπέναντι στὴν διακονία τους, κάτι που ἀσφαλῶς στηρίζεται καὶ σε πρωτοβουλίες που ἀναλαμβάνονται ἀπὸ τὴν διοικοῦσα ἐκκλησία.

Συμπερασματικὰ μποροῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ τήρηση τῶν ἐπι-

ταγών των ιερών κανόνων προβάλλει ξανά ως η ασφαλής οδός για την αναβάθμιση της ποιότητας της λατρείας και την επιτέλεση του σκοπού της ψαλτικής, μακριά από υπερβολές κάθε άκρου και με αποκλειστικό μέτρο την ευκολότερη αναφορά του προσευχόμενου πιστού στο Θεό. Η αναφορά αυτή διαμέσου της υμνογραφίας και της λατρευτικής μουσικής γίνεται με τη διδασχά των αληθειών της πίστης, των ιστορικών γεγονότων της παρουσίας Του μεταξύ των ανθρώπων, της παράκλησης, της ικεσίας και της δοξολογίας του Πανάγιου Ονόματός Του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παπαδόπουλου Γεωργ., *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, Αθήνα 1890 (και φωτομηχανική ανατύπωση, εκδόσεις ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ, Αθήνα 1977).

Αποστολόπουλου Θωμά, *Η εκκλησιαστική μουσική στο εκκλησιαστικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1999.